

Josip OSLIĆ

Služenje pojedincu kao temelj “zbiljske politike” Václava Havela*

Želimo pobliže razmotriti bitnu sastavnicu Havelove “antipolitične politike” koju u svojoj knjizi o njegovoj političkoj filozofiji iznosi na vidjelo Anto Ćosić. Radi se naime o Havelovu nastojanju oko “zbiljske politike” koja je u službi pojedinca - oko ideje koja svoje utemeljenje ima ne samo u Lévinasovoj filozofiji “ekstremnoga humanizma”, već isto tako i u katoličkom načelu supsidijarnosti koje danas ponovno dobiva svoju aktualnost.

I. Osnovne crte Havelove “čovjeka dostojne politike”

U toj “zbiljskoj politici” riječ je o služenju bližnjemu, zajednici i onima koji dolaze poslije nas. Tako se ovdje susreću tri bitne sastavnice metafizički usidrene politike: 1. prvenstvo Drugog u odnosu na novovjekovni subjekt kao nositelja dosadašnje “realne politike”; 2. promatranje zajednice kao horizonta ostvarenja čovjeka kao političkoga bića u Aristotelovu smislu; 3. načelo dugoročne odgovornosti za sadašnje djelovanje u smislu etike odgovornosti Hansa Jonasa.

Ta je “viša odgovornost” metafizička samo po svom utopijskom karakteru u odnosu na vladajuće politike kao ideologije, ali ona je s druge strane “samo ozbiljena odgovornost”, odgovornost u svojem izvršenju, koja samu sebe uvijek iznova pita: “Ne ubijam li time što jesam?”¹ i koja suočena s mogućnošću pozitivnoga odgovora samu sebe uspostavlja kao “odgovornost za odgovornost”, bez ikakvih postavljanja prethodnih uvjeta, obrazloženja i utemeljenja.

* Ovaj je prilog plod mojih izlaganja na predstavljanju knjige Ante Ćosića, *Politička filozofija Václava Havela*, HKD Napredak, Sarajevo 2000., na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu 11. siječnja 2001. i u dvorani Paneuropske unije u Zagrebu 24. siječnja 2001.

1 E. Lévinas, *Ethik und Unendliches. Gespräch mit Phillippe Nemo*, Graz/Wien/Böhlau 1986., str. 95.

Takva vrst "više odgovornosti" ne izlazi ni iz kakvog unaprijed zadanog etičkog (kategoričkog) imperativa, nego je svaki od nas mora otkrivati u sebi, jednako kao što ponovno mora iskusiti blizinu Drugoga. To novo otkrivanje odgovornosti događa se naočigled prijetećeg ništavila vladajućih politika i na individualnoj razini protivi se tom ništavilu mojim djelovanjem kao pojedinca.

Stoga Havel kaže: "Kada razmišljam o tome što ovaj svijet čini od mene, naime kao jedan ljudskom identitetu oteti sitni izvijač jednoga gigantskog stroja, tada uistinu ne mogu ništa učiniti: ne mogu zaustaviti razaranje zemaljske kugle, zaglupljenje naroda i proizvodnju tisuća novih nuklearnih bombi. No, razmišljam li kao onaj što je svatko od nas izvorno, odnosno što bi svatko od nas u biti, neovisno o stanju svijeta mogao postati, naime kao odraslo ljudsko biće koje je sposobno za odgovornost prema svijetu i za svijet, tada mogu učiniti mnogo".²

To "mnogo" našega djelovanja stavljeno je u odgovornost pojedinca koja se ostvaruje kao služenje i dopuštanje Drugoga. Čovjekov identitet ne uspostavlja se više prema Havelu na temelju njegovih transcendentalnih postignuća, već po iskustvu blizine Drugoga. Stoga je, kako s Havelom naglašava Ćosić, jedini put pronalaženja obrane čovjekova identiteta u pronalaženju pravog odnosa prema "ne-ja", pri čemu to "ne-ja" nije više "predmet" konstitucije Fichteova subjekta, već ono što mene kao čovjeka primarno određuje u mojoj egzistenciji, što joj daje smisao i što od mene zahtijeva bespogovornu i neodgodivu odgovornost za "ovdje" i "sada" moje vlastite egzistencije.

Ta vrsta odgovornosti ne izvire ni iz subjekta ni iz nekog imperativa; lišena je "obale i oslonca"; ona je po svom zahtjevu beskrajna jer ne izvire iz mene, nego iz tog Drugoga; osjećamo je u sebi kao "glas bitka s onu stranu bitka" (Lévinas): "Taj nas glas zove, uzbuđuje, mobilizira našu čeznju za transcendencijom naše vlastite subjektivnosti",³ za prevladavanjem onog "ja mislim" i "ja jesam" da bi se postigla ona izvorna blizina u kojoj mi se ukazuje "lice" Drugoga koje mi govori, zahtijeva slušanje i onu "poslušnost", u čijem izvršenju iščezava moja subjektivnost. Tek ta poslušnost mogla bi učiniti to da moja egzistencija ne bude u svojem ostvarenju ubijanje koje je bitno označilo cjelokupnu povijest ljudskoga roda. To je odgovornost prije svake slobode, "odgovornost onoga koji prekasno stupa u bitak kako ga ne bi nosio do cjeline".⁴

2 V. Havel, *Briefe an Olga. Betrachtungen aus dem Gefängnis*, Reinbek 1989., str. 237.

3 Isto, str. 257 i dalje.

4 E. Lévinas, *Spur des Anderen. Untersuchungen zur Phänomenologie und Sozialphilosophie*, Freiburg/München 1983., str. 318 i dalje.

Stupanje u bitak ne događa se dakle kao “ja mislim” ili “ja jesam”, već kao odgovornost, tj. kao sebegubitak u ostvarenju Drugoga kao bližnjega - apsolutno i bezuvjetno služenje, u kojem se tek otkrivaju prave mogućnosti ljudskoga zajedništva a time i mogućnosti Havelove “zbiljske”, odnosno “antipolitičke politike”.

Umjesto bačenosti u bitak (Heidegger), sada imamo primarnu “bačenost u odgovornost” kao bačenost u transcendenciju. “Ja” koje ne prepoznaje tu svoju bačenost nije sposobno za transcendiranje vlastita postojanja, ono želi pojmiti i utemeljiti sve i sve dovesti do totaliteta i stoga kao takvo može biti ishodište onih užasa koje je čovjek u najradikalnijem pogledu iskusio u koncentracijskim logorima kao do sada najstrašnijem “totalitetu” u povijesti ljudskoga roda (Th. W. Adorno).

Uspostavljanjem izmijenjenog odnosa prema Drugom treba se izvršiti ne samo “*čudoredna restitucija društva*”, nego se treba obnoviti onaj “ljudski poredak” u društvu u kojem služenje postaje glavnom niti vodiljom našega djelovanja - poredak koji ne može biti nadomješten nikakvim “političkim poretom”. Za to je prema Havelu, kako ističe Čosić, potrebno: 1. novo iskustvo bitka; 2. obnova usidrenosti u univerzumu; 3. iznova preuzeta “nova odgovornost”; 4. iznova pronađeni unutarnji odnos prema bližnjemu i prema ljudskoj zajednici.⁵

U toj bismo vezi mogli promotriti Havelovu “antipolitičnu politiku” pred pozadinom načela supsidijarnosti. Ako naime supsidijarnost u svom izvornom smislu znači pružanje pomoći i dopunjavanje u smislu skrbi društva ili zajednice za pojedinca, tada bi to u Havelovu smislu moglo značiti da se “ljudski poredak” nasuprot političkom poretku treba ostvariti kao zajedništvo osoba koje se međusobno dopunjuju i pomažu, koje tek u međusobnom služenju stječu svoj identitet i skupa doprinose ostvarenju zajedničkog dobra koje tako više nije nikakva formalna, već stvarna vrijednost u kojoj sudjeluju svi pojedinci.

Takva utopijska vizija Havelove “zbiljske politike” ima i danas svoje potpuno pravo kada smo svjedoci ponovne globalizacije i automatizacije svijeta u cjelini, gdje zahtjev za poštivanjem temeljnih ljudskih prava pojedinaca i čitavih naroda biva izvrnut najvećoj poruzi i to upravo od njegovih navodno najvećih branitelja. Zbog toga Havelova ideja “antipolitične politike” ima na temelju egzistencijalne revolucije svoju trajnu filozofsko-političku aktualnost.

⁵ Usp. A. Čosić, *Politička filozofija Václava Havela*, HKD Napredak, Sarajevo 2000., str. 130. Uбудuće se ovo djelo navodi: PF.

2. Politička filozofija i njezin pretpolitički kontekst

Za samoga Čosića politička filozofija nije "znanost" koja je u svojim refleksijama o društvenoj stvarnosti *zaboravila* na samu stvarnost. Naprotiv, politička filozofija je za njega "sinteza političkoga iskustva i filozofskoga uvida",⁶ dakle sinteza iskustva koje se stječe neposrednim čovjekovim životom pod vidom politike kao horizonta ostvarenja čovjeka kao političkog bića (*zoon politikon*) i "filozofskoga uvida" u ono što je unutar samog tog političkog horizonta. Uvid u to što je na razini neposrednog političkog života uzima stoga u obzir sasvim druge fenomene od onih koji su svojstveni prvoj filozofiji.

Ovdje se dapače ne radi više ni o izgradnji univerzalne praktične filozofije kao jedinstva etike i politike, nego o povratku *ethosu* izvornog životnog svijeta, u kojem vladajući fenomeni postaju Drugi, odgovornost za sve kao odgovornost za odgovornost, "glas savjesti", sebezadobivanje u bitku itd. S tim povratkom životnom svijetu kao mogućoj podlozi "čovjeka dostojne politike" u središtu pozornosti više nije pitanje o utemeljenju "regulativnih 'ideja' za ljudsko djelovanje",⁷ ni o teorijskoj analizi političkih modela, ni "o vrijednosno neutralnom opisu pojedinačnih fenomena krize u društvu, nego o onom bitnom u cjelini, o posljednjim razlozima za red i nered u suživotu ljudi kao i o njihovom odnosu sa 'životnim svijetom' u i prema njemu".⁸

Takva "politička filozofija", koju Václav Havel ponovno nastoji dovesti do aktualiziranja, nema dakle ničega zajedničkog s tako nazvanom filozofijskom disciplinom novoga vijeka. Havelova politička filozofija "politička" je samo po tome što nastoji osvijetliti ove napetosti u suživotu ljudi pred zahtjevom za povratak k izvornom životnom svijetu; ona s druge strane također nije "filozofija" u novovjekovnom smislu riječi, gdje je sve stavljeno na spoznajne i voljne moći transcendentalnoga subjekta, nego se nastoji uspostaviti kao način osvjetljavanja onih modusa egzistencije i graničnih situacija u kojima svaki pojedinac dobiva i uspostavlja svoj identitet tek u blizini Drugoga i po služenju njemu.

Iskustvo kriza u 20. stoljeću, pojava totalitarizma na Istoku i Zapadu, nemogućnost parlamentarno-demokratskog rješavanja tih kriza koje je učinilo iluzornim govor o "kraju ideologija" itd. - sve je to učinilo potrebnim ponovno oživljavanje političke filozofije koja se više ne može temeljiti na ustaljenim modelima i uzorima upravo zato što oni nisu mogli

6 PF, str. 13.

7 Isto.

8 Isto.

dati zadovoljavajući odgovor na te krize i što su ostali zarobljeni vlastitom postavkom, u odnosu na koju je ostalo premalo mjesta za političku stvarnost.

U tom novom zaokretu k političkoj filozofiji sada se radi o "zadnjim razlozima" neuspjeha dosadašnjih političko-filozofijskih refleksija. Kao što naglašuje Anto Ćosić: "Radi li se o zadnjim razlozima za red i nered u suživotu ljudi, onda za potpuno suočavanje s problematikom zajedničkog života nisu dostatni iskustvo kriza, političko iskustvo, kao ni filozofski uvid."⁹

Ovdje se dakle radi o radikalno izmijenjenom stavu prema tom "suživotu". Ono što se neprestano i neodgodivo događa u "ovdje" i "sada" naše vlastite egzistencije ne može biti pukim "predmetom" u sklopu filozofijskoga sustava filozofa koji upravo radi izgradnje svojega vlastitoga sustava "pišu i o politici". Ne može biti ni izrazom "neuspjelog političkog angažmana"¹⁰ samih političara koji su upravo zbog tog neuspjeha pobjegli pred političkom stvarnošću u refleksiju o njoj.

Stoga prema Ćosiću: "Politički filozofi 20. stoljeća predstavljaju za sebe jednu specifičnu grupaciju jer najviše njih nije stvorilo nikakav filozofski sustav niti je steklo neko izravno političko iskustvo".¹¹ Oni su ostali, možda namjerno, kao lebdeći između političke stvarnosti i refleksije upravo da bi izbjegli "odgovornost" za učinjeno i rečeno, tj. kako bi u datom trenutku pobjegli u jedno ili drugo.

Treba prosuditi Havelovo novo promišljanje politike iz horizonta životnog svijeta i neposredne čovjekove egzistencije. Politika za njega više nije nikakav "posao odabranih", ona je neodgodivo egzistencijalno pitanje svakog pojedinca i stoga od svakoga zahtijeva neprestano davanje odgovora u promišljanju i djelovanju. Upravo ta potreba davanja odgovora prisiljava svakoga na uvid u stvarnost političkoga života i s druge strane utemeljenje tog života na političkom iskustvu. Tek ta sinteza mogla bi nam pružiti novo shvaćanje političke filozofije koja se zasniva upravo na tom novom-starom ethosu čovjekova izvornog životnog svijeta. Takva politička filozofija ne bi više mogla biti vlasništvo neke posebne znanstvene grupacije; bila bi to što se na najneposredniji način očituje kao rezultat iskustva suživota političke zajednice i svih njezinih sudionika.

S obzirom na ovaj radikalni obrat prema čovjeku i njegovu životnom svijetu svaka apstraktna politička vizija i svaki "pozitivni" politički model¹² pokazuju se kao isprazne teorijske i čovjeku tuđe konstrukcije

9 *Isto.*

10 *Usp. isto*, str. 14.

11 *Isto.*

12 *Usp. isto*, str. 95.

koje ga guše u njegovoj slobodi da preuzme odgovornost za samoga sebe i za "sve".

Ovdje se naprotiv radi o *samoj obrani čovjeka* i to je za Havela, kako naglašuje Čosić, "'minimalni' i 'negativni privremeni program', a istodobno u biti *najpozitivniji i maksimalni* program koji politiku konačno ponovno vraća jedino prirodnoj točki, odakle ona može proizići, naime *konkretnom čovjeku*".¹³ Umjesto potrebe apstraktne vizije idealnoga suživota, sada imamo zbiljski bitak čovjeka kao polazište jedne čovjeka dostojne politike. Taj je program *negativan* zato što ne polazi od potpune sreće koja se treba postići u društvu, nego od bijede postojećih odnosa. Bijeda i porobljenost, a ne idealna sreća, jesu dakle polazište stjecanja sreće u društvu. Pred tim su ostale slijepe mnoge dosadašnje političke teorije. Tek s prihvaćanjem tog bijednog stanja, onog negativnog, i sam ovaj prividno "negativni" program može dobiti svoj krajnji pozitivni smisao i istodobno postići maksimum u odnosu na njegov konačni cilj.

Zanimljivo je da Havel u vezi s tim jasno uočava da će do takvog obrata doći mnogo kasnije na Zapadu nego na Istoku i to upravo zbog sublimiranog iskustva bijede: "Tamo", veli Havel, "mora postati još mnogo gore prije nego što politika otkrije hitnost takva obrata".¹⁴ Usredotočiti se na ovu "antipolitičnu politiku" na konkretnom čovjeku implicira i drugu bitnu pretpostavku u ovom radikalnom obratu.

Dok je u dosadašnjim društvima problem suživota ljudi na razini političke zajednice rješavan odozgo, ovdje se sada polazi "odozdo", iz horizonta životnog svijeta u kojem se život odvija bez prethodno zadanih normi, dakle u svojoj najizvornijoj neposrednosti, gdje se ljudi "organiziraju" polazeći od samih sebe, dakle neovisno o zadanom političkom okviru i time nasuprot samom sustavu konstituiraju onaj pretpolitički kontekst koji ovu antipolitičnu politiku uopće čini mogućom.

Bez tog pretpolitičkog konteksta samoorganiziranja nije dakle moguća ni "ergzistencijalna revolucija": "Čovjek mora imati mogućnost smisleno se organizirati umjesto da naprosto bude organiziran, kao što i organizacija društva treba da služi ljudima, a ne obratno, kao što je u praksi često slučaj."¹⁵ Primjer takve samoorganizacije ljudi Havel nalazi u "disidentskim pokretima" koji su i na Istoku i na Zapadu ostali neshvaćeni u svojoj odlučujućoj ulozi ne samo za održanje kontinuiteta temeljnih ljudskih vrijednosti i čudorednosti uopće. Disidentski pokreti imali su "oblik obrane ljudskih i građanskih prava u okviru opće deklaracije: međunarodni sporazum o ljudskim pravima, zaključne akte Helsinške

¹³ Isto.

¹⁴ V. Havel, *Versuch, in der Wahrheit zu leben*, Reinbek 1989., str. 60.

¹⁵ PF, str. 96.

konferencije i ustave pojedinih država".¹⁶ Kao čuvari "čudoredne supstancije" oni se nisu borili za političke ciljeve u uobičajenom smislu, nisu dijelili ljudsku i političku odgovornost, to nije bilo "uvjerenje da će nešto na dobro izići, već izvjesnost da nešto ima smisla".¹⁷ Temelj takvog, uvjetno rečeno "političkog" djelovanja nije bila puka stranačka ili ideološka borba, već iskustvo smislenosti čovjekova života uopće i temeljnih vrednota na kojima počiva čudorednost u cjelini. Povratak toj čudorednoj supstanciji predstavlja kod Havela nužni uvjet prevladavanja čudoredne krize, bez čega, prema njegovu sudu, nije moguće riješiti ni političku, ni gospodarsku ni bilo koju drugu krizu.

Nedjeljivost ljudske i političke odgovornosti implicira s druge strane svodenje politike u okvire čovjekova moralnog djelovanja, unutar kojeg mora služiti čovjeku i potrebama njegova samoostvarenja u društvu.

Pritom Havel dodaje - i to bi se moglo uzeti kao apriori njegove antipolitične politike - da se takvo čudoredno djelovanje temelji na priznavanju "jednoga 'izvansvjetovnoga' autoriteta - prije prirodnog poretka ili svemira, prije običajnog reda i njegova nadosobnoga porijekla, prije apsoluta -, [što] može voditi do toga da život na ovoj zemlji ne propadne nekim 'mega-samoubojstvom', da ostane podnošljiv i da postigne zbiljski ljudske dimenzije".¹⁸

Ovo Havelovo uvođenje izvansvjetovnog korektiva smjera na detroniziranje novovjekovnoga subjekta kao svemogućće instance koja na sebi i svojim postignućima utemeljuje sve i time istodobno trpi sebegubitak i gubitak svijeta upravo u tim svojim postignućima koji s vladajućom tehnikom dostižu najstrašnije mogućnosti kolektivnog "mega-samoubojstva". Taj izvansvjetovni korektiv, apsolutni horizont bitka, pojavljuje nam se uvijek iznova kao "glas savjesti", kao ono neizrecivo koje mi uvijek iznova govori da se ne trebamo sramiti "da smo sposobni za ljubav, prijateljstvo, solidarnost, sućut i toleranciju, nego, naprotiv, ove temeljne dimenzije [trebaju] naše čovječanstvo osloboditi iz progonstva u sektor privatnog i prihvatiti ih kao jedine prave polazne točke prema smisljenoj ljudskoj zajednici..."¹⁹

Vladavinu "neosobne moći", koju susrećemo najprije u političkim totalitarizmima a potom i u potpunom tehničkom iscrpljivanju prirode i raketnoj tehnici, treba zamijeniti "osobna moć" pojedinca koja nije

16 *Isto.*

17 *Isto*, str. 148.

18 V. Havel, *Fernverhör. Ein Gespräch mit Karel Hviždala*, Reinbek 1991., str. 18 i dalje.

19 V. Havel, *Politik und das Gewissen, u: Am Anfang war das Wort. Texte von 1969 bis 1990.*, Reinbek 1990., str. 107 i dalje.

nikakva moć u smislu zahtjeva za raspolaganje svime u cjelini, nego je to *moć da se totalitarizam protjera iz vlastite duše*, da se djeluje čudoredno, ali ne više tako da se čudorednost štiti nečudorednim sredstvima, da se mir jamči raketama, nego da se čudorednost sada crpi iz *iskustva smisla vlastite egzistencije*.

Politika dakle nije više stvar profesionalaca, već čovjeka koji život razumijeva kao smislen i onda sam taj smisao crpi i iz života drugih ljudi kojemu treba služiti kao svom vlastitom životu. To je ona moć prividno bespomoćnoga čovjeka koji izgovarajući istinitu riječ, bez obzira na cijenu, izlazi iz anonimnosti sustava i time sam taj sustav razobličuje u njegovoj neosobnosti. On mu daje ljudsko obličje. Tako su prema Havelu "osobno iskustvo i osobna odgovornost najdjelotvornije sredstvo protiv neosobne i 'nedužne' moći"²⁰ i to upravo zato što se time prividno vrijednosno neutralna, "objektivna" politika izvlači iz čahure te navodne nedužnosti i čini krivom pred pojedincem kao osobom.

Taj povratak ovoj izvornoj čudorednosti, čiji su nositelji konkretni pojedinci, Havel shvaća kao mogući način za izbjegavanje sveopće katastrofe. Naime, dok npr. Martin Heidegger s Hölderlinom smatra da se "spasonosno" može tražiti samo tamo gdje raste opasnost, Havel - nasuprot njemu - naglašava "da civilizacijske katastrofe nisu nezaobilazne pretpostavke svake promjene nabolje u ljudskom mišljenju".²¹ Posebice ako danas imamo u vidu ireverzibilnost mogućih katastrofalnih posljedica onečišćenja, genetskog inženjeringa, kloniranja itd.

Prije nego se dođe do ruba bezdana Havel nudi ovu alternativu povratka izvornom ethosu, s kojim se ono "nabolje" treba dogoditi "odozdo", iz sfere samog životnog svijeta. Suprotan primjer je npr. Gorbačovljeva "perestrojka", gdje se poboljšanje očekivalo "odozgo", dakle opet od vlasti, zbog čega su posljedice bile katastrofalne ne samo u sferi politike i gospodarstva, nego i u emancipiranju naroda bivšeg Sovjetskog Saveza.

Politika se u tom pogledu više ne može graditi na mogućem, tj. na postojećim modelima dekretiranja i normiranja života, na niti vodilji univerzalnog ideala koji je s obzirom na ono pojedinačno uvijek totalitaran zato što u konačnici uvijek teži k apsolutnim rješenjima. Politika sada prema Havelu treba biti "umijeće nemogućega", tj. "umijeće činiti boljim sebe i svijet..."²² To se umijeće ne crpi iz dosadašnje političke prakse izvršenja nasilja, nego iz "orijentiranja duha" prema transcendenciji.

20 PF, str. 153.

21 *Isto*, str. 154.

22 Usp. Václav Havel, *Am Anfang war das Wort. Texte von 1969 bis 1990.*, str. 241 i dalje.

Ta je nada "orijentiranje duha, orijentiranje srca, koje nadilazi neposredno doživljeni svijet i usidrena je negdje u daljini, iza svojih granica... Njezine najdublje korijene osjećam negdje u transcendentnom, jednako kao i korijene ljudske odgovornosti, a da ne bih bio sposoban..., o ovom transcendentnom nešto konkretno reći".²³

Tek iz ovih riječi može se razabrati zbog čega i sam autor ove knjige Anto Čosić smatra "da su kreativni filozofi našega stoljeća... rekli vrlo malo ili gotovo ništa o pitanjima etike i politike".²⁴ Odgovor dakle treba tražiti u sljepilu za životni svijet koje je bilo posljedica nastojanja obrane vlastita sustava, a ne istine, čovjeka i života uopće. Bez tog pretpolitičkog konteksta svako promišljanje o politici neophodno mora ostati isprazno.

Smatram da će knjiga Ante Čosića *Politička filozofija Václava Havela* biti dobro polazište za promišljanje vlastitih političkih stajališta i opredjeljenja. Autor je uspio na jasan, kritički i razumljiv način izložiti političku filozofiju Václava Havela. Stoga držim da će ova knjiga biti obogaćenje i za politički život kod nas i za propitivanje i oblikovanje vlastite političke svijesti.

23 V. Havel, *Fernverhör*, str. 220.

24 PF, str. 14.